

Др НОВО ВУЈОШЕВИЋ

НЕКИ АСПЕКТИ СОЦИОЛОШКЕ ДИМЕНЗИЈЕ КРВНЕ ОСВЕТЕ У ЦРНОЈ ГОРИ

Веома је тешко продубљеније разматрати социолошку димензију крвне освете, јер не постоје систематска социолошка истраживања овог феномена. Управо због тога аутор који говори о социолошкој компоненти крвне освете излаже се извјесном ризику. То се првенствено односи на опасност да се говори о проблемима без довољно аргументације, што нужно одводи у површност и фразерство. Опасност вреба и од усредсређивања аналитичке пажње само на проблеме за које постоји нешто више искуствене евиденције, што најчешће одводи у једностраност. Но, и поред нотираних опасности, сам карактер теме представља изазов за истраживача, изазов којему је тешко одољети. Осим тога, претензија овог саопштења није (и не може бити) да свестрано и дубински рашчлани крвну освету са социолошког становишта, већ само да укаже на научни значај социолошког расвјетљавања крвне освете, да иницира и отвори проблеме које треба дубље истраживати и анализирати, као и да укаже на практички значај и потребу социолошких истраживања у овој области.

I

КРВНА ОСВЕТА У ТРАДИЦИОНАЛНОМ ДРУШТВУ

1. — *Карактеристике социјално-сродничког контекста крвне освете*

Социјално-сроднички контекст или оквир крвне освете у Црној Гори се идентификује са братством. Братство је у ствари скуп породица које су међусобно повезане сродничким везама, тј. потичу од заједничког претка. Осјећање породица (сродника) да потичу од заједничког претка, да су међусобно крвно повезане, битан је конститутивни елеменат братства као сродничке групе. Но, остати на том елементу значило би остати на

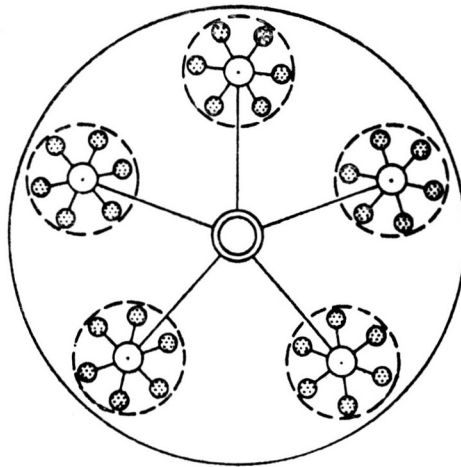
једностраности, значило би заобилажење такође битних конститутивних елемената братства као друштвено-сродничке групе. То значи да су поред сродничке основе за конституисање и егзистирање братства били битни и извансроднички елементи који су временом учвршћивали осјећање заједничке припадности, односно сродничку основу братства. Прије свега то су својински односи и начин привређивања и опстојања. Наиме, братственичка својина, аутархична натурална привреда, заједничке свечаности, заједничко обављање многих привредних и других послова, братственичке норме — основна су обиљежја братства као друштвено-економске групе. Према томе, братство није обичан скуп сродника (сродничких породица), већ је оно функционисало као јединствени друштвено-економски организам. Оно је имало своје неписане норме које су регулисале понашање братственика, и то како оне унутар братства тако и оне које су регулисале понашање братственика према инобратственицима. Потребно је истаћи да су норме строго поштоване и да су постојали механизми социјалне (братственичке) контроле који су приморавали братственике да се понашају у складу с нормама. Све је ово утицало на формирање групне — братственичке свијести. Основне карактеристике те свијести биле су сљедеће: увријежено схватање и осјећање да стицање личног угледа зависи прије свега од угледа братства у оквиру села, засеока или племена; треба по сваку цијену бранити углед братства у ривалству с осталима, јер братственичка срамота је и лична, као што је и братственички успјех истовремено и лични; обавеза је свих братственика у случају одузимања живота братственику од стране инобратственика да га освете, ако то не учине, владало је увјерење да се срозава углед цијелог братства у оквиру племена, владало је колективно осјећање приже савјести, нарочито ужих сродника (братственика). Као, што се види, овдје је постојао високи степен стопљености (идентификације) индивидуе са групом.

И поред тога што је братство представљало хомогену цјелину, унутар њега су се јасно примјећивала груписање, тј. имало је своју социјално-сродничку структуру. Наиме, братство је структурирано из огранака (трбуха) разне величине и угледа. Огранке су сачињавали скупови породица груписаних око познатијег заједничког претка. Структура појединих огранака била је различита, зависно од тога да ли је огранак био састављен од ужих, проширених породица или породичних задруга. Из овог произлази да је основна јединица структуре братства била породица. Према томе, породица је функционисала и развијала се у оквиру братства.

Сроднички (братственички) омотач „стекао“ је породицу у мањем или већем степену. Омотач је у ствари био састављен из више слојева, који су неједнаком јачином обавијали поро-

дицу. Први и најлабавији слој био је најшири братственички оквир, тј. братство у најширем смислу ријечи. Други слој је у ствари оквир огранка, који је био сроднички чвршћи, па је породица прије свега живјела животом огранка па тек животом ширег братства. Трећи сој (а уједно и највећи степен идентификације сродничког оквира са породицом) јесте поклапање огранка (трбуха) са породичном задругом. То је ситуација кад огранак (трбух) братства функционише као једна породица (породична задруга). Треба истаћи да је број сродничких прстенова зависио од степена сложености или боље речено разгранатости одређеног братства. Тако се и у оквиру огранака примјенљивала сродничка слојевитост. Овдје се нарочито потенцира слојевитост сродничког омотача, јер је степен обавезности сродника (братственика) да освети свога члана групе (сродника) зависио од тога у којем се слоју налазио убијени сродник. Наиме, обавезност је опадала како се иде од центра ка периферији, а повећавала се ако се иде од периферије ка центру. Ово јасно илуструје следећи графички приказ структуре братства.

ГРАФИЧКИ ПРИКАЗ СТРУКТУРЕ БРАТСТВА

Л е г е н д а :

- Братство
- Заједнички предак братства
- Братственички огранак (скупови породица)
- Заједнички предак братственичкон огранка
- Породица

Познато је да се у братству потенцирало сродство по мушкој линији. Мушки сродници у братству су посебно цијењени. Управо због тога је братство знатно утицало на одвијање репродуктивне функције породице. Репродуктивна функција породице је била тјесно повезана са јачањем и одржавањем братства. Бројнија братства (нарочито она са бројним мушким сродницима) имала су више могућности да се одрже у жустрој, а често и немилосрдној конкуренцији са осталим братственицима за положај у структури племенске власти, у конкуренцији за престиж и углед у засеоку, селу и племену, као и да се одрже у борби са спољњим непријатељем. Но, није у питању била само бројност, већ и изражена тежња за одржавање и појачавање соја (лозе). Због тога је сасвим логично што су сви братственици били живо заинтересовани с којим ће инобратственицима њихов братственик успоставити пријатељске односе, односно од каквог ће се соја оженити. Из претходног произлази да је братство посебно цијенило мушке главе (мушке сроднике), јер што има више мушких глава то ће имати и више пушака за одбрану части и угледа братства. Због тога се син (мушкарац) и сматрао као драгоценост, као онај који чува братство и одржава његов континуитет. Логично је у тој констелацији односа што братство свим одбрамбеним механизмима чува ту драгоценост. А ако је неко са стране уништи (убије), одмах ступају у дејство сви унутрашњи механизми, а нарочито јавно мњење братства. У таквим ситуацијама одржавали су се братственички договори, консултовања. Ријечју, вршила се хомогенизација братства. Каналима јавног мњења братства интензивно су струјали следећи садржаји: „Ко се освети ка да се посвети“; „Нијесмо ми од тањевине и никогвине да не можемо осветити свога братственика“; „Зуб за зуб, глава за главу“; „Нема чоек мира док се не освети“ итд. итд.

Као посебан подстицај вршења крвне освете била су сновиђења. Братственици оштећеног братства су на братственичким договорима истицали како им у сну долази убијени братственик и прекоријева их што нијесу већ извршили крвну освету, истицали су да чим склопе очи одмах им се пред очима обрете убијени сродник. Ово су, чини се, производи гриже савјести која је била јако изражена у оваквим ситуацијама.

Овдје треба истаћи да се као узрок извршења крвне освете појављивала претјерана осјетљивост братства, односно сродничког јавног мњења и других сродничких механизма на кршење моралних норми, нарочито од стране инобратственика. То се првенствено односи на прељубу, узимање невиности (дјевичанства) без склапања брака, рађање ванбрачног дјетета, оптужба за крађу, тј. узимање части, односно „ударање по образу“, нарушавање патријархалне хијерархије у међусобном општењу и

свакодневном понашању итд. итд. Наиме, након кршења ових норми доста се често отварао ланац убиства из крвне освете.

На основу претходног, може се закључити да је у традиционалном друштву социјално-сроднички контекст, односно његово устројство, погодно одржавању и репродуковању крвне освете.

2. — *Аграрна пренасељеност и њене импликације на крвну освету*

Кад се говори о друштвено-економским чиниоцима крвне освете, односно кад се говори о узроцима њеног јављања, мора се, чини се, посебно нагласити проблем аграрне пренасељености. У подручјима Црне Горе гдје се најчешће јавља крвна освета веома је била изражена аграрна пренасељеност. Ту је у ствари био изражен контраст. Јако висок наталитет (веома бројна породица), с једне, и оскудност простора (земљишта), посебно обрадивог, с друге стране. Људима је било тијесно у простору. У њему су се најпросто гурали.* Ситни посјед се све више уситњавао. У тако тијесном простору мора долазити до „повреде“ туђих посједа, до помјерања међа, до међусобних поара, до захватања туђих испаша и комуница, до захватања колективне својине и њеног претварања у приватну, до сјече шуме и лисника преко своје међе итд. итд. Све је ово често стварало напету социјалну атмосферу у оквиру села, па и шире. У ствари, стварале су се често конфликтне ситуације које су се завршавале убиством. Овдје се логично намеће мисао: И у другим просторима је било аграрне пренасељености, конфликтних ситуација и сл., али није долазило до извршења крвне освете. Због чега? Одговор је јасан, ако се има претходно у виду, тј. ако се има у виду описани социјално-сроднички оквир. Наиме, чим се деси убиство у овом простору ступа у дејство социјално-сроднички оквир, или боље речено социјално-сроднички оквир даје убиству сопствено значење и смисао. У другим просторима социјални оквир није имао овакво значење и устројство, па због тога и није играо подстицајну улогу у вршењу крвне освете.

* На простору дуж албанске границе може се наићи на трагове који упечатљиво говоре о некадашњем уситњеном посједу. Тако, на примјер, у релативно малом простору било је сконцентрисано мноштво имена локалитета која су давана најчешће по имену власника. То је нарочито изражено у атару између села Орахова и Затријетча. У овом атару на релативно малом простору сусријеће се мноштво имена локалитета по некадашњим. Тако, на примјер, парцеле имају следеће називе: Ра Маљин; Љуг Марин; Гропа Гјучева, Шулан Говорков, Дарле Годорине, Љуг Скендечев, Љуг Вуков, Рупа Радева, Бријег Бурашев, Гропа Дабжинова, Гропа Блетина, Вуковићи, Колите Рајкове, Ра Радев, Љуг Лајтин, Гропа Расадова итд. итд.

Кад се говори о посједу као узроку вршења крвне освете, наравно, не непосредно већ посредно, односно о споровима у вези с посједом, треба имати у виду да је земља као добро, као вриједност, заузимала високо мјесто на скали вриједности, и то не само као егзистенцијална вриједност већ и као нешто што се везује за одржавање очевине, дједовине, као континуитет лозе. Логично је да угрожавање те вриједности у традиционалном социјално-сродничком контексту изазива мучне, а често и крваве конфликте ситуације.

3. — Традиционални облици сузбијања крвне освете

Крвна освета је често остављала пустош. Некима је пријетила и истребљењем. Свјесно тога, традиционално друштво је настојало изградити ефикасне облике сузбијања крвне освете.

Умир представља једну од главних институција помоћу које је традиционално друштво настојало да сузбије крвну освету, односно да прекине ланац убијања из крвне освете. О умиру се неће овдје детаљније расправљати, већ ће се само указати да је био ефикасан ако су га водили угледни братственици и племеници. Они су у ствари једино могли да онагом ауторитета смире и стишају узаврелу крв завађених.

Осим умира, кумство и побратимство су били најчешћи облици сузбијања крвне освете. Кумство и побратимство су, као што је познато, вјештачки облици сродства. Често су успостављани након умира, да би се између завађених страна (породица и братстава) успоставило пријатељство и прекинули сукоби. Но, кумство и побратимство се успостављало и у мирним ситуацијама, да би се утврдило (цементирало) другарство и пријатељство између породица и братстава. У овом случају, вјештачки облици сродства су дјеловали као превентивна средства против крвне освете. Њихова снага потиче из великог степена обавезности поштовања кумова и побратима. Они су имали снагу крвног сродства, а некад су били и чвршћи од њега.

И поред извјесне ефикасности поменутих облика сузбијања крвне освете, они су ипак имали опраничено дјејство, имали су карактер краткорочног лијека. То је логично, јер нијесу утицали на темељније мијењање социјално-сродничког ткива које репродукује крвну освету. То значи да се нестајање крвне освете једино може очекивати са радикалнијим (темељнијим) мијењањем социјално-сродничке структуре. У традиционалном друштву се на то није могло рачунати.

II

КРВНА ОСВЕТА У САВРЕМЕНИМ УСЛОВИМА

1. — Учесталост јављања крвне освете

У савременим условима се примјећује неједнака учесталост крвне освете, и то у просторима гдје се некад равномјерније јављала. Тако, на примјер, према анализи предмета убиства из 1967, 1968, 1969. године* у Црној Гори је било 3 убиства из крвне освете и 3 покушаја убиства. Осим тога, регистровано је 16 убиства и 5 покушаја убиства које смо сврстали под назив „Ланац се отвара“. У ствари, ради се о убиствима након којих се очекује крвна освета, на шта указују индикације као што су: пријетња да ће се извршити крвна освета, затварање породице убице и друге индикације које смо запазили на основу исказа свједока. Наравно, у случајевима „ланац се отвара“ тешко је са сигурношћу тврдити да ће се стварно и догодити крвна освета.

Треба напоменути да се крвна освета најчешће јавља на подручјима која насељава становништво албанске националности (Бар, Улцињ, Плав, Тузи), док су у другим крајевима Црне Горе у последње вријеме убиства из крвне освете веома ријетка. На подручјима са већом учесталошћу крвне освете запажа се широк круг сродника са осјећањем обавезе у погледу извршења крвне освете, док је у другим подручјима тај круг много ужи. Ово указује да је крвна освета, односно њено јављање, зависна варијабла степена развијености средине. Наиме, тамо гдје је социјална средина очувала изворна традиционална својства, усљед чега је отпорнија на савремене промјене, већа је и вјероватноћа да ће се појавити крвна освета. Обрнута је ситуација ако је традиционални социјално-сроднички контекст из темеља уздрман, односно ако се налази у процесу бурнијих промјена.

2. — Како се мијења социјално-сроднички контекст који репродукује крвну освету

Промјене у социјално-сродничком контексту, односно у сродничком оквиру породице, могу се најуспјешније уочити праћењем процеса индивидуализације породице. У овом контексту се процес индивидуализације породице схвата као њено осамостаљивање у односу на братственички, односно сроднички

* Анализа је вршена у оквиру истраживања „Крвна освета у Југославији“ које је организовао Институт за криминолошка, криминалистичка и социолошка истраживања у Београду.

оквир. С тим у вези индивидуализација породице имплицира постепену трансформацију братства. Трансформација братства (сродничког оквира породице) значи да оно постепено губи својства која су га чинила компактном (хомогеном) друштвено-сродничком групом. Губитком тог својства братственички оквир попушта, разводњава се. Породица се на тај начин постепено ослобађа „дритиска“ сродничког омотача. Братственичко јавно мњење постепено губи своју ефикасност. У том контексту слаби и осјећање братственичке припадности. С тим у вези слабе норме и осјећања која су подстицала извршење крвне освете, и то најприје у најширем сродничком (братственичком) прстену. Боље речено, осјећање обавезности вршење крвне освете се повлачи у све ужа и ужа крвно сродничка језгра, а негде и у тим језгрима чили.

Претходно нотиране промјене у најтјешњој су вези са процесима индустријализације и урбанизације. Као што је познато, ови процеси су изазвали бурна помјерања сеоског становништва: селили су се људи из села у прада, из планинског села у приградско, из једног региона у други итд. итд. Кретања сеоског становништва су изазвала праву револуцију у просторном размјештају породица, нарочито у приградским селима и градовима. Наиме, пореметило се груписање кућа по братствима. Тиме је постепено нестајала идентификација братства са сусједством, јер су све чешће инобратственици постајали сусједи. На тај начин се подрива битан елеменат братственичке кохезије — заједничко мјесто становања и живљења.

Сезонске, дневне и недељне миграције сеоског становништва одвајају мјесто рада од мјеста становања многих чланова породице. И не само што се одваја мјесто рада од мјеста становања већ се одваја мјесто рада и становања од кућног (породичног) огњишта. То све повећава дисперзивност чланова породице и братственика у простору. Дисперзивност имплицира мање контаката међу сродницима, мање договора, а тиме и мању међузависност братственика, па и чланова породица. То, свакако, утиче и на губљење кохезионости унутар породичне структуре, унутар породичних односа. Осим претходног, просторна помјерања присиљавају људе да ступе у више разних облика друштвености на основу различитих интереса, што баца у засјек старе облике груписања и разводњава их.

Упоредо са миграцијама село-град одвија се и процес јењавања аграрне пренасељености. Село се, наиме, све више растеређује вишкова становништва. С тим у вези на селима сада има просторног одрушка, људима није тијесно у простору као прије. То у ствари знатно смањује већ описане конфликтне ситуације које су се дешавале у традиционалном друштву, а тиме јењавају и битни фактори који су утицали на јављање крвне освете. Осим тога, треба напоменути да у савременим условима

постоји више извора прихода, што смањује значај земље на скали вриједности. Тако се земља све мање јавља као узрок конфликтних ситуација у селу.

Усљед заиста бурне трансформације друштва, често се ствара увјерење да је социјално сроднички контекст скоро ишчилио и да вријеме важења братственичких веза и односа припада музеју старина. Међутим, изненада се догоде појаве које демантују таква увјерења, што указује да су таква увјерења често привидна. Тако се и у ери нагле индустријализације и урбанизације догоди крвна освета. Породице се групишу по братственичкој припадности, узаври братственичка крв, ствара се одбрамбени братственички обруч око угрожене породице, доносе се планови за освету братственика и сл. С друге стране, породица убице и њен ужи сроднички круг се затварају и припремају за евентуалну одбрану, стварају се мјере предострожности. У тим се тек околностима јасно види да поједине братственичке и патријархалне норме нијесу одумрле, већ су пригушене или потиснуте и у погодном моменту доживљавају реafirмацију. То је истовремено и доказ да оне дуго егзистирају у свијести људи, да дају жилав отпор промјенама и да дуго егзистирају поједини фактори који их потхрањују. Ово треба посебно имати у виду кад је ријеч о нестајању и сузбијању крвне освете у савременим условима.

ЛИТЕРАТУРА

1. ВУЈОШЕВИЋ НОВО, *Сродично окружење породице у Црној Гори*, Социологија села, бр. 40—42, Центар за социологију села и простора, Загреб 1973.
2. ВУКОСАВЉЕВИЋ СРЕТЕН, *Организација динарских племена*, САНУ, Етнографски институт, Београд 1953. године.
3. ЕРДЕЉАНОВИЋ ЈОВАН, *Стара Црна Гора*, САНУ, Београд 1926.
4. ЕРДЕЉАНОВИЋ ЈОВАН, *Племе Кучи у Црној Гори*, Слово Љубве, Београд 1978. године.
5. КОСТИЋ ЦВЕТКО, *О ауторитету у породици*, Гласник Етнографског института, САНУ, књ. IX, Београд 1958.
6. ЈОВАНОВИЋ ЈАГОШ, „*Чојски закони*“ крвне освете, Политика од 15. до 27. марта 1970, Београд 1970.

Dr Novo Vujošević

SOME ASPECTS OF THE SOCIOLOGICAL DIMENSION
OF BLOOD FEUD IN MONTENEGRO

Summary

In this paper the analytical attention has been focused on the social context of kinship relations, i.e. on the clan framework that has to a great extent contributed to the appearance of the phenomenon of blood feud and its continued practice for a long time. It is a social homogeneity based on kinship, clan norms and public opinion formed on the basis of kinship relations that have favoured the continued practice of the strictly observed maxim: »The one that has been revenged is as hallowed«. This was, of course, valid in the past — in the traditional Montenegrin society.

In the cotemporary society such social processes as migrations from villages into towns, urbanization, industrialization, etc. bring about an abrupt transformation of the clan as a social group based on kinship relations. This includes, in the first place, breaking up of its social homogeneity, as well as extinction of some of the clan norms. All this has been directly reflected in slackening and, in the largest part of Montenegro, disappearance of the phenomenon of blood feud.